

NEKATERE RAZSEŽNOSTI NASILNE
VIKTIMIZACIJE

Povzetek. V prispevku avtor predstavlja nekatere glavne ugotovitve viktimologije in jih primerja s prizadevanji gibanja za žrtve kaznivih dejanj. V klasični kriminologiji sta vloga in položaj žrtev pogosto zanemarjani, vendar je v viktimoloških raziskavah analiza interakcij med storilcem in žrtvijo šla že tako daleč, da na koncu ni bilo mogoče več razlikovati med enim in drugim. V prispevku so posebej poudarjene ugotovitve o manjšem delu žrtev kaznivih dejanj, ki utrpijo hude psihološke posledice, ki imajo zanje in za njihove bližnje lahko usodne posledice v smislu socialnega funkcioniranja. V prispevku so predstavljene tri "vrste žrtev" in sicer žrtve vlomov, ropov in posilstev. Prispevek opozarja tudi na uprašanje o vlogi žrtve v kazenskem procesu ter opozarja na instrumentalno vlogo žrtve v kazenskem postopku, ko žrtev (oškodovanec) ni pojmovana kot žrtev. V tem položaju je namreč bolj orodje države za dokazovanje krivde obtoženemu, kar povzroča ogorčenost in kritičnost pri pristaših gibanja za žrtve.

Gljučni pojmi: viktimizacija, viktimologija, kriminologija, kazenski postopek.

Uvod

V zahodnih državah se je po letu 1980 pojavilo intenzivnejše gibanje za žrtve kaznivih dejanj². V tem času se je povečala pozornost na posledice viktimizacije - torej izkušnje biti žrtev kaznivega dejanja. Gibanje za žrtve kaznivih dejanj je vplivalo na razvoj viktimologije - znanosti o žrtvah kaznivih dejanj, ker je prevladujoča (mainstream) kriminologija zanemarila vlogo žrtve in se je predvsem ukvarjala s proučevanjem kriminalcev, pojavnih oblik in vzrokov kriminalitete.

Vpliv gibanja za žrtve kaznivih dejanj je spodbudilo proučevanje treh pomembnejših polj: (1) težav žrtev zaradi ignorance strokovnjakov in javnosti, (2)

¹ Dr. Gorazd Meško, prof. defektologije za motnje vedenja in osebnosti, doktor socialno pedagoških znanosti, višji predavatelj za kriminologijo, Visoka policijsko-varnostna šola, Ljubljana, sodelavec na oddelku za socialno pedagogiko, Pedagoška fakulteta, Ljubljana.

² V ZDA se je prvič gibanje za žrtve pojavilo v šestdesetih letih, medtem ko so v Veliki Britaniji prve dejavnosti gibanja bile zabeležene po letu 1974.

težav žrtev zaradi instrumentalnosti kazenskega pravosodja in (3) ugotavljanje razmerij pri zagotavljanju pravic storilcem kaznivih dejanj in žrtvami.

V nadaljevanju bomo obravnavali predvsem nekatera kazniva dejanja, pri katerih obstaja stik med žrtvijo in storilcem, manj pozornosti pa bomo namenili kaznivim dejanjem, ki imajo sicer znake nasilja, vendar pa storilec in žrtev nista v neposrednem stiku. Zaradi tega bomo ugotavljali značilnosti žrtev kaznivih dejanj medosebnega nasilja in premoženjskih deliktov, kot sta rop in vlom.

Slovenski kazenski zakonik v 15. poglavju opredeljuje kazniva dejanja zoper življenje in telo kot so umor, uboj na mah, povzročitev smrti iz malomarnosti, detomor, napeljevanje k samomoru in pomoč pri samomoru, nedovoljena prekinitev nosečnosti, lahka telesna poškodba, huda telesna poškodba, posebno huda telesna poškodba, sodelovanje pri pretepu, ogrožanje z nevarnim predmetom pri pretepu ali prepiru, povzročitev nevarnosti, zapustitev slabotne osebe in opustitev pomoči. V 19. poglavju kazenski zakonik Republike Slovenije določa kazniva dejanja zoper spolno nedotakljivost: posilstvo, spolno nasilje, spolna zloraba slabotne osebe, spolni napad na otroka, kršitev spolne nedotakljivosti z zlorabo položaja, zvodništvo, posredovanje pri prostituciji in prikazovanje in izdelava pornografskega materiala.

Poleg tega pa imajo tudi nekateri premoženjski delikti obenem znake nasilnih kaznivih dejanj, te kazenski zakonik določa v 23. poglavju o kaznivih dejanjih zoper premoženje. V to poglavje spadajo kazniva dejanja tatvine, velike tatvine, ropa, roparske tatvine, zatajitve, odvzema motornega vozila, goljufije, izsiljevanja, oderuštva, zlorabe zaupanja, prikrivanja, poškodovanja tuje stvari, požiga idr. Iz tega poglavja nas pri obravnavi problema zanimajo predvsem kazniva dejanja vloma, ropa in roparskega napada.

Kazenska zakonodaja v določanju kaznivih dejanj implicira, da so kazniva dejanja tista dejanja, ki jih država preganja pogosto sama zaradi sebe in da je vloga žrtve predvsem v zagotavljanju dokazov zoper osumljenca (Dussich 1981, citirano po Gottfredson 1989). V tem primeru je žrtev orodje oz. sredstvo države, ki ga pravosodje uporabi zoper storilca. Pozornost je v takem primeru bolj usmerjena na kaznivo dejanje in na storilca kaznivega dejanja, žrtev pa je popolnoma zanemarjena, čeprav ima pomembno vlogo. Omenjeni pristop zanemarja potrebe, zadrege in druge neprijetnosti, ki jih doživi žrtev³.

Večina kriminoloških raziskav je bila namenjena ugotavljanju viktimizacijskega tveganja, značilnosti žrtev ter načina in vrste prispevka žrtev h kriminalnem dogodku. Manj pozornosti pa je bilo namenjene odzivom žrtev in intervencijam za pomoč žrtvam (Sparks 1982).

Novjša prizadevanja se kažejo v skrbi za žrtve, v pomoči strokovnjakov in pomembni vlogi organizacij in društev za pomoč žrtvam, ki izhajajo iz občutljivosti problema in načinov obravnave, kar pa zanemarja brezčutno in formalistično kazensko pravosodje.

³ *Kanduč se nagiba k uporabi pojma oškodovanec, vendar je ta termin mogoče bolj uporabiti za kazniva dejanja, ki so manj personalizirana.*

Najprej bomo predstavili nekaj ugotovitev kriminoloških oz. začetnih viktimo-
loških raziskovanj, pri čemer bomo predstavili povzetke študij, ki so pomembno
vplivale na razvoj in uveljavitev viktimologije kot znanstvenega področja. Tej pred-
stavitvi pa sledijo ugotovitve novejših, k žrtvi usmerjenih raziskav, ki predstavljajo
vpliv določenega kaznivega dejanja na delovanje in življenje žrtve kaznivega
dejanja z znaki nasilja. V tem delu bomo predstavili t.i. psihično oškodovanost
žrtev vlomov v hiše, ropov in roparskih napadov ter posilstva.

Kriminologija, viktimologija in pravica

Kriminologija je veda, ki znanstveno proučuje kriminaliteto. Največji del kri-
minologije se ukvarja s prestopniki, kriminalci - ljudmi, ki izvršujejo kazniva de-
janja. Osrednja skrb kriminologov je ukvarjanje s številnimi teoretičnimi prispevki,
ki prikazujejo vzročnost kriminalitete, napovedovanje kriminalnosti, proučevanje
kriminalnih karier, iskanje razlik med kriminalci in nekriminalci, ugotavljanje pro-
storske porazdelitve kriminalitete, rehabilitacijo zapornikov in podobno.

Poleg tega pa kriminologi proučujejo tudi žrtve kaznivih dejanj. Pregledne vik-
timizacijske študije so pomembno dopolnilo uradni policijski statistiki o krimi-
naliteti. Že Guerry (1833) ugotavlja, da so izvajali takšne študije, da bi ugotovili
razširjenost kriminalitete in njeno ceno pri zbiranju podatkov za t.i. "moralno
statistiko". Moralna statistika je služila ugotavljanju pokazateljev zdravja določene
družbe. Raziskovalci so proučevali tudi obseg kriminalitete, število žrtev kaznivih
dejanj in družbeno ekologijo viktimizacije, načine življenja in možnost vik-
timizacije, prispevek žrtve in okoliščine, ki so vplivale na to, da nekdo prej postane
žrtev kot nekdo drug (v: Sparks 1982).

Viktimologija je znanstvena disciplina, ki se ukvarja s proučevanjem krimi-
nalitete predvsem z vidika žrtve, s poudarkom na zvezi med žrtvijo in storilcem.
Večina kriminoloških del je spregledala vpliv žrtve na kaznivo dejanje. Raziskovalci
so si običajno postavljali vprašanja v zvezi s kriminalcem, manj pa tudi z vplete-
nimi v kriminalno dejanje, to je žrtvami kaznivih dejanj. Raziskave kažejo, da igra-
jo žrtve pomembno vlogo pri vzročnosti kriminalitete, posebno v nekaterih
primerih.

Schafer (1968) definira kriminaliteto kot družbeni, ne pa individualni pojav. V
svoji študiji razlaga probleme glede zveze med kriminalcem in žrtvijo in žrtvi pri-
pisuje funkcionalno komplementarno odgovornost v tem odnosu (citirano po:
Masters, Roberson 1990, 359).

Nekaj ugotovitev temeljnih viktimoloških študij

Mendelsohn (1963) trdi, da je avtor prve viktimološke študije - študije o zvezi
med storilcem in žrtvijo kaznivega dejanja. Uporabil je izraz *kazenski par* (penal

couple), s katerim je razlagal zvezo med žrtvijo in kriminalcem. V času, ko je izoblikoval ta pojem je bil tožilec. Na osnovi obravnave številnih primerov in iskanja odgovorov na preko 300 vprašanj o žrtvah in storilcih je ugotovil, da obstajajo vzporednice med biopsihosocialnimi značilnostmi žrtev in storilcev. Ugotovil je, da obstaja določena "potencialna viktimalna receptivnost", s katero se meri nagnjenost k viktimizaciji.

Poleg tipičnega viktimološkega pogleda pa Pečar (1984) predstavlja indukto-loške poglede na kazensko dvojico in dejavnike, ki vplivajo na viktimizacijo in vpletene v kriminalne dogodke. *Induktologija* naj bi tako bila novo znanje o vzročnosti, pojavnih oblikah, lastnostih ljudi, dinamiki medsebojnih razmerij in posledicah vplivanja na storilca in žrtev kaznivega dejanja ali oba hkrati, pri čemer se vpleteni, večinoma s svojimi dejavnostmi in prispevki niti ne vmešavajo v neposredno ustvarjanje dogodkov, marveč predvsem pri drugih povzročijo prehod na dejanje (1984, 310).

Hans von Hentig (1948) je objavil študijo o žrtvah kaznivih dejanj, v kateri je ugotovil, da žrtev oblikuje in na specifičen način odloča o poteku kriminalnega dejanja in o vedenju kriminalca. Proučeval je umore, pri čemer je ugotovil, da je v velikem številu proučevanih primerov obstajal specifičen vzajemen odnos med storilcem in žrtvijo. Hentig je postavil tudi vzporednico pojmu "rojeni kriminallec" in ga imenoval "rojena žrtev", za katero je značilno samopoškodovanje in samode-struktivno vedenje. Ta pojem je zelo podoben Mendehlsonovemu pojmu "potencialna viktimalna receptivnost". V tem oziru sta oba avtorja enotnega mnenja, da so nekateri ljudje bolj nagnjeni k temu, da postanejo žrtve kaznivih dejanj.

Von Hentig je ugotovil, da obstajajo štiri kategorije ljudi, ki so idealne žrtve umorov: depresivni ljudje, pohlepni ljudje, konfliktni (objestni) ljudje in mučitelji. Ugotovil je, da so depresivni ljudje na vrhu lestvice možnosti, da postanejo žrtve umora. Depresivni ljudje naj bi bili nagnjeni k iskanju nevarnosti. Ugotavlja, da je v nesrečah več žrtev, ki so nagnjene k depresivnosti. Depresivni niso nasilni, ampak preprosto bolj nepredvidni in nepredvidljivi. Pri njih pa so tudi samoohranitvene težnje znižane.

Isti avtor je ugotovil tudi, da so pohlepni ljudje bolj nagnjeni k viktimizaciji. Pričakovanje lahkega zaslužka vpliva na vpletenost v odnose, v katerih lahko postanejo žrtve umora. Konfliktnost je značilna predvsem za mlade žrtve kaznivih dejanj in ženske v srednjih letih (klimakterične motnje). Poudarja tudi *pomen kritičnih okoliščin*, stanj, ki se pojavijo pri ljudeh v določenih življenjskih obdobjih, ko je njihova toleranca nižja in s tem je možnost vpletenosti v konflikte večja. Posebna kategorija žrtev so mučitelji. Največ primerov mučiteljev, žrtev umorov, je znanih iz primerov umorov in ubojev v zakonski zvezi, ko žena po večletnem nadlegovanju in mučenju ubije moža, ki se mu je vrsto let podrejala in bila njegova žrtev.

Glavna njegova ugotovitev je pomen družbene interakcije med storilcem in žrtvijo, kar je osrednji predmet proučevanja v viktimologiji. Poudaril je okvir, ki vsebuje analizo vloge obeh strani - žrtve in kriminalca.

Naslednji je *koncept skrite temeljne podobnosti* v kriminalnem dejanju med storilcem in žrtvijo (Ellenberger 1954). Ellenberger trdi, da je težko narisati ločnico v psiholoških značilnostih storilca in žrtve. Zaključil je, da je *veliko kriminalcev takšnih, ki imajo psihološke predispozicije postati žrtve*. Po Ellenbergerju je lahko posameznik obenem žrtev in kriminallec. Poudarja pomen Menningerjevih študij o samomoru, v katerih je poudarjal pomen želje po ubijanju in biti ubit, ki so istočasno prisotne pri eni in isti osebi. Ugotavlja, da je ista oseba v enem primeru lahko kriminallec, v drugem pa žrtev, kar je mogoče ilustrirati z naslednjim primerom. Trezen posameznik, ki se znajde v nekih okoliščinah je lahko storilec roparskega napada, v drugih okoliščinah, ko je sam močno pod vplivom alkohola, pa je on žrtev.

Poleg Mendelsohna in Von Hentiga je tudi Ellenberger ugotovil, da so določeni osebnostni tipi bolj nagnjeni k viktimizaciji. To nagnjenost imenuje "posebna predispozicija" pri osebi, ki postane žrtev kaznivega dejanja.

McDonald (1970) je izvedel študijo o napadih in ropih na prevoznih sredstvih. Opravil je 1065 intervjujev z vozniki avtobusov v petih velikih mestih. Od vseh voznikov jih je bilo 59 % takšnih, ki so že bili žrtve različnih kaznivih dejanj. V času študije so kriminalci ubili tri voznike. McDonald je opravil natančnejšo analizo teh treh primerov in ugotovil, da so bili vsi trije vozniki avtoritarni in da so se pogosto žaljivo vedli do mladih, posebej pa še do drugačnih. Vsi trije so za zagotavljanje večje varnosti imeli pri sebi orožje, čeprav so navodila prevozniških podjetij nasprotovala različnim herojskim dejanjem svojih uslužbencev. Vsi trije so bili znani kot del javnosti, ki negativno ocenjuje delo policije in pravosodja in so zagovarjali vigilantizem.

McDonald je tudi ugotovil, da so vozniki, ki so nadlegovali potnike in se posvečali bolj redu na avtobusu kot varni vožnji, bili večkrat žrtve napadov in ropov kot drugi vozniki. McDonald pripisuje *pomembno vlogo nezavednega pri vzpostavljanju odnosa storilec-žrtev*. Zaznava potencialnega storilca in vedenje skladno s tem ima lahko uresničitev nezavednih impulzov, ki se lahko odražajo v nasilju.

Wolfgang (1958, 1969) je izvedel študijo o umorih v Philadelphiji. En del študije se je ukvarjal z umori, ki so bili pogojeni z dejavnostjo žrtve. Wolfgang je ugotovil, da je Hentigovo pojmovanje okvira žrtev-storilec povezano z nagnjenostjo k viktimizaciji. Poudaril je tudi *pomen interakcije*. Ugotovil je, da veliko potencialnih morilcev samih postane žrtve umorov. *V večini primerov imajo žrtve enake značilnosti kot storilci* (npr. družbeno ekonomske značilnosti, število policijskih obravnav, kazenska evidenca). Wolfgang je zaključil, da je veliko umorov pogojenih z dejavnostjo žrtve, za katero so značilne nezavedne želje po izvršitvi samomora.

Pragmatične razsežnosti kriminoloških - viktimoloških raziskav⁴

Omenjena področja kriminološkega raziskovanja so pomembna, saj nam pomagajo razumeti, kdo in kje je najpogosteje viktimiziran, kar omogoča načrtovanje situacijskega preprečevanja kriminalitete in ozaveščanje potencialnih žrtev. Poleg tega pa raziskave o prispevku žrtve k lastni viktimizaciji ponujajo vpogled v naravo kriminalitete in konteksta kriminalnega dogodka. Ti podatki pa so koristni za načrtovanje pomoči žrtvam.

Različne skupine ljudi - v različnih družbenih okoliščinah in z različnimi načini življenja - imajo različne možnosti za viktimizacijo. Hindelang (1978) je ugotovil, da obstaja 18 skupin ljudi glede na tveganje za viktimizacijo. Po njegovi oceni so najbolj ogrožene ločene in samske ženske (30/1000) in mladi moški v starosti od 16 do 19 let, ki niso hodili v šolo (143/1000). Pri obeh skupinah obstaja precej visoko tveganje za viktimizacijo (citirano po Gottfredson 1989, 205). Splošno pa ugotovitve kriminoloških raziskav kažejo na najvišjo stopnjo viktimizacije pri mladih moških iz nižjih družbenih slojev. Enake rezultate kažejo tudi druge raziskave in viri (Felson 1994; Adler, Mueller, Laufer 1991).

Za nekatere ljudi obstaja povečana možnost večkratne viktimizacije. Sparks (1982) povzema rezultate viktimizacijske študije iz leta 1972 v Londonu, v kateri ugotavlja, da je 6% proučevanih oseb utrpelo 40% proučevane viktimizacije. Podobno je Hindeland s sodelavci (1978) ugotovil, da se viktimizacije v večini primerov ne končajo le z eno, ampak so nekatere osebe bolj nagnjene k pogostejšim viktimizacijam. Podatki, ki podpirajo skrajno povečano tveganje za ponovljeno viktimizacijo so razvidne iz študij Silberta (1984), ki je ugotovil, da je v vzorcu 200 prostitutk 61% bilo žrtev spolnega nasilja v otroštvu, 70 % jih je bilo posiljenih na "delovnem mestu", dve tretjini jih je bilo pretepenih (stranke in zvodniki) in 79% jih je bilo žrtev posilstva izven "delovnega mesta". Le 7% posilstev in nasilja so prostitutke prijavile organom oblasti.⁵

Viktimizacijo pogojuje urbanistična ureditev.

Stopnja viktimizacije v mestnih središčih je pomembno višja kot v okolici in v vaških okoljih. Nacionalna pregledna študija o kriminaliteti 1983 v Veliki Britaniji je pokazala, da je kaznivih dejanj z znaki nasilja v mestnih okoljih (43/1000) več kot drugje (22/1000). 90% žrtev ropov je bilo viktimiziranih v mestih oz. v soseskah, kjer živijo. 54% vaških in okoliških žrtev je bilo oropanih v okoliših, kjer živijo, 26% pa jih je bilo oropanih v mestu.

⁴ Poglavje je povzeto po Gottfredson, 1989.

⁵ Seveda se v tem kontekstu pojavlja vprašanje, kdo bi ženskam, ki opravljajo najstarejšo obrt, verjel, da so bile žrtve posilstva?!

Odziv žrtev na viktimizacijo je zelo različen.

Nekatere žrtve utrpijo prehodne težave, nelagodje, druge pa hujše oblike dezorientacije, dolgotrajno trpljenje in resne zdravstvene težave. Viktimizacijske študije navajajo ugotovitve, da ljudje ne prijavljajo kaznivih dejanj, ker se jim to ne zdi dovolj pomembno. Večina razlogov za neprijavljanje tatvin je ta, da ljudje ne doživijo dejanja kot ogrožujočega, prijava bi jim pomenila odvečno izgubo časa, prepričanje o uspešnosti policije pa je majhno.

V primeru nasilja pa ugotavljajo, da žrtve nasilja ne prijavljajo zaradi mišljenja, da je dogodek preveč oseben ali zaseben, da vmešavanje formalnega nadzorstva prinese še več nepotrebnih težav. Poleg tega pa sebe ne prepoznajo kot žrtve kaznivega dejanja.

Raziskave kažejo, da v primeru prijave žrtve razmišljajo o preprečitvi nadaljnega nasilja (45%) ali pa so bile primorane prijaviti dejanje zaradi nudenja medicinske pomoči po poškodbi.

Mayhew (1984) je proučeval žrtve v Angliji in ugotovil, da je 40% od 3000 žrtev navedlo, da viktimizacija nanje ni imela posebnega učinka. *12% žrtev je izjavilo, da so po viktimizaciji imele izredno velike težave.* Od 360 (12%) jih je bilo 24% žrtev vlomov, 20% žrtev tatvin vozil, 30% žrtev nasilja in 26% žrtev drugih kaznivih dejanj. Ugotovitve te študije kažejo, da je travma pri nekaterih ljudeh zelo velika ne glede na to, ali gre za kaznivo dejanje z znaki nasilja ali brez.

Večina viktimizacije ni znana policiji oz. je žrtve ne prijavijo.

Podatki preglednih študij kažejo, da je okoli 32% vseh kaznivih dejanj z znaki nasilja prijavljenih policiji. Delež prijavljene kriminalitete se razlikuje od vrste kaznivega dejanja in je odvisen od pričakovanj žrtve. Okoli 55% posilstev in 53% ropov žrtve prijavijo policiji. Verjetnost prijave policiji je večja v primeru, ko sta si žrtev in storilec tujca, ko je povzročena večja materialna škoda ali povzročena hujša telesna poškodba (Hindelang, Gottfredson 1976).

Veliko žrtev nasilja ne obvesti policije, ker so prepričane, da policija njihovega primera ne bo obravnavala dovolj resno ali pa bo obravnava neobčutljiva in neučinkovita. Okoli 12% viktimizacije ostaja neprijavljene zaradi takšnih razlogov.

Kaznivo dejanje vsebuje nekatere oblike interakcije med žrtvijo in storilcem.

Vedenje žrtve lahko spodbudi ali odvrta potencialnega storilca od dejanja. Von Hentig je ugotavljal načine vedenja žrtev, ki vplivajo na viktimizacijo. Poudaril je pomen socialne interakcije med storilcem in žrtvijo. Pisci, ki so sledili njegovemu delu (Fattah 1967; Mendehlson 1963) so razvrstili žrtve glede na stopnjo (so)krivde, izzivanja ali prispevka, ki jim ga je bilo mogoče pripisovati v kontekstu kriminalnega dogodka.⁶

⁶ Te študije so šle tako daleč, da je na koncu obstajalo veliko vprašanje kdo je storilec kaznivega dejanja, saj je bilo mogoče prispevek žrtve tako napihnuti, da je dejansko bilo mogoče žrtvi pripisati krivdo za kriminalni dogodek.

Iz Wolfgangove (1948) študije o umorih spoznamo, da je vloga žrtve osrednjega pomena. Za storitev umora je potrebna "visoko personalizirana žrtev". Wolfgang je ugotovil, da je bilo 65% od 500 žrtev umorov v zvezi s storilcem (priatelj, član družine, ljubimec, homoseksualni partner). 13% umorov so storili spolni tujci, 26% umorov pa je bilo pomembno pogojenih z dejavnostjo žrtve. Slednje je avtor označil kot samomore.

Sparks (1982) je izdelal pregledno tipologijo načinov prispevka žrtve k kaznivemu dejanju, ki se kažejo v (1) vedenju žrtve, ki močno vpliva na vedenje storilca, (2) vedenju žrtve, ki se kaže v svobodnem, malomarnem ali nezavednem iskanju rizičnih situacij, (3) povečani ranljivosti žrtev, (4) žrtvah, ki pomenijo "lahek plen" za storilca zaradi neprevidnosti in (5) v privlačnosti žrtev.

V tem delu prispevka smo predstavili nekaj kriminoloških oz. viktimoloških raziskav, ki kažejo na vzroke viktimizacije. Posebno pozornost so te raziskave namenile ugotavljanju interakcije med žrtvijo in storilcem ter prispevka žrtve h kriminalnemu dogodku in lastni viktimizaciji.

V nadaljevanju predstavljamo vlogo žrtve v kazenskem pravosodju. Žrtve imajo v kazenskem pravosodju precej omejeno vlogo. Večina kaznivih dejanj je mišljena kot kriminaliteta zoper državo (Gottfredson 1989, 210), s čimer se zmanjšuje vloga in pomen žrtve na raven subjekta, ki nudi informacije za izvedbo kazenskega postopka. Težave se pojavijo, ko žrtve niso več pripravljene na sodelovanje in pričanje v kazenskem postopku. Študija iz leta 1983 kaže, da je največ ustavljenih postopkov v ZDA bilo zaradi odklonitve pričanja žrtev na sodišču. Kazensko pravosodje mora zaradi tega posvetiti več pozornosti žrtvam kaznivih dejanj (Villnow 1984, po Gottfredson 1989).

Ocene programov za žrtve-priče so pokazale, (1) da so takšni programi predragi, neprijetni ali nevarni, (2) da tožilci žrtve kljub temu še vedno niso dojemali kot žrtve kaznivih dejanj, ampak predvsem kot priče v kazenskem postopku, ki morajo opraviti državljansko dolžnost (Davis 1983)⁷.

Pojmovanje žrtev kot posredovalcev informacij je problematično, saj povzroča številne posledice na žrtvi in običajno pomeni za žrtve bridek spomin na izkušnjo s sodstvom. Najpogostejši učinki takšnega pojmovanja so: neprijetnost, nadležnost, ravnodušnost, anksioznost, zamuda pri vračilu predmetov (dokazni material), nepriznavanje vloge oškodovanca/žrtve in pomanjkanje informacij o poteku kazenskega postopka.

Gibanje za žrtve kaznivih dejanj

Gibanje za žrtve kaznivih dejanj izhaja iz drugačne perspektive kot kriminologija in kazensko pravosodje. Pristaši gibanja za žrtve si prizadevajo k ekspli-

⁷ Programe, namenjene žrtvam/pričam v kazenskem postopku v ZDA je seveda nemogoče prenesti na slovenska tla, saj to onemogoča majhnost območja R Slovenije in drugi dejavniki.

citnemu priznavanju vloge žrtve kot oškodovanca z željo po boljši obravnavi v kazenskem pravosodju, zdravstvu in v javnosti na splošno. Prvotno je gibanje za žrtve izhajalo iz predpostavke o popolni nedolžnosti žrtev, ki utrpijo hude psihične poškodbe in se njihova vloga žrtve večkrat ponovi (dejanska žrtev, žrtev v kazenskem pravosodju), pri čemer je priznavanje te vloge s strani formalnih institucij minimalno. Stališče gibanja za žrtve je mogoče razbrati iz naslednjih izjav (Gottfredson 1989, 212):

"Nikoli ne bom pozabil-a posilstva, ugrabitve, rop, merjenja s pištolo vame. Kakorkoli že, razblinila se mi je iluzija o vlogi sodišč, ker je bila bolečina prevelika. Nihče ni pokazal prizanesljivosti v hudičevem postopku."

"Zakaj me ni nihče nič vprašal? Jaz sem bil tisti, ki je bil ugrabljen, ne država!"

Precej neprijetnih izkušenj ljudi, ki so izkusili viktimizacijo, bi bilo še mogoče nanizati. Bard (1982) je ugotovil, da družba ne spoštuje žrtev kaznivih dejanj zaradi njihovega značaja stigmatiziranosti. Bard in Stanglej (1979) sta predstavila viktimizacijsko izkušnjo v naslednjem odstavku:

"Vsaka žrtev kaznivega dejanja z znaki medosebnega nasilja se sooči s kruto resničnostjo. Lahko je to umor, posilstvo, rop ali vlom, tatvina avtomobila, žeparstvo ali tatvina torbice - temeljna oškodovanost ostaja ista. Nasilnik, vsiljivec je napadel žrtev - čustveno in včasih telesno - in s tem pretresel žrtvin svet do temeljev."

Marsikdo bi lahko očital, da je slikanje žrtev pretirano apokaliptično ali da je prisotno močno pretiravanje, vendar ugotovitve o psihični škodi, ki jo utrpri določen del žrtev kaže ravno nasprotno.

Psihična/psihološka oškodovanost

Psihološka oškodovanost žrtve, ki sledi kriminalni viktimizaciji, je pogosto velika in je odvisna od narave dogodka, sposobnosti soočati se s težavami in možnostmi, ki so na razpolago. V tem delu predstavljamo vrste psihološke oškodovanosti, ki so najbolj značilne za tri kazniva dejanja z znaki nasilja: vlom, rop/roparski napad in posilstvo.

Vlom

O vplivu vlomov na žrtve sta bili izvedeni dve sistematični študiji, ki prikazujeta težave v zvezi z vlomi v Londonu in Torontu (Waller 1976; Okihiro 1978; citirano po Gottfredson). Maguire je opravil razgovore s 322 osebami, ki so prijavile vlome pred 4 do 10 tedni. 78% žrtev je bilo v času izvršitve kaznivega dejanja zdoma, 16 % jih je v času storitve kaznivega dejanja spalo, in le 4% se jih je s storilci srečalo iz

oči v oči (večinoma hitro in nenasilno). Žrtve so opazile manjše spremembe v hiši, na podlagi katerih je bilo mogoče sklepati na vlom, le v nekaj primerih pa je bilo razmetano celo stanovanje ali hiša. Prvi tipični odzivi po zaznavi vloma so bili iskanje razumnih razlag - npr. da so otroci imeli zabavo v stanovanju ali pa občutki, da se kaj takega ne bi moglo zgoditi. Tem občutkom so sledili občutki vznemirjenosti ali neprijetnosti.

Maguire (1980) je razvrstil žrtve glede na prve odzive po zaznavi vloma. Jeza in vznemirjenost je tipičen odziv moških (42%) in manj tipičen za ženske (19%), 29% žensk je bilo pretresenih, jok, zmedenost sta se pri moških pojavila v 13% in 20% pri ženskah. Presenečenje se je pojavilo pri 11% moških in 6% žensk, strah se je pojavil pri 4% moških in 13% žensk. Vsi ti odzivi se pojavljajo od najmilejših do najhujših oblik.

Po 4 do 10 tednih od pojava vloma je 65% žrtev izjavilo, da izkušnja viktimizacije še zmeraj vpliva na njihovo življenje. Pri večini so bili prisotni občutki ogroženosti, zmanjšane varnosti in pogostega razmišljanja o možni naslednji viktimizaciji. Poleg tega je Maguire ugotovil, da izkušnja viktimizacije vpliva na razblinitev iluzije o humanosti v družbi (7%), povečal se je strah (15%), pojavile so se težave s spanjem (8%) in različne zdravstvene težave (6%).

Najmočnejši dalj časa trajajoči psihološki učinek viktimizacije so izražale ženske. Okoli 12% vseh žensk je uporabljalo besede kot so onesnaženje, vdor ali prisotnost v hiši. Veliko jih je enačilo dejanje s spolnim nasiljem, prisotnostjo umazanega tujca, ki se je dotikal njihove zasebnosti in pri tem se je pojavila potreba po čiščenju hiše od kleti do podstrešja. Takšni učinki so bili prisotni več tednov in so bili zelo moteči v dveh primerih, ko so se žrtve odločile odseliti. Pet drugih je požgalo pohištvo in obleke, ki se jih je dotikal vlomilec (Maguire 1980, 265).

Druge žrtve so povišale zavarovalniške vsote, namestile varnostne ključavnice in alarmne naprave ali pa so pretirano zaklepale vrata. Pomembne ugotovitve Maguirove študije so te, da ugotavlja vpliv na zasebnost in čustvovanje žrtev, pri čemer so žrtve navajale, da je čustvena oškodovanost v tem primeru veliko večja od materialne izgube. Takšni učinki so močnejše delovali na ženske kot na moške. Poleg tega pa so najbolj oškodovane v tem smislu bile ločene, ovdovele in samske ženske.

Poleg tega je Maguire ugotavljal zadovoljstvo žrtev vlomov z delom policije, pri čemer je bilo policiji največkrat očitano pripisovanje premajhne pomembnosti dejanja. Zadovoljstvo z delom in odnosom policije je bilo največkrat ocenjeno v prvem stiku in ni bilo odvisno od izida - ali so policisti izsledili vlomilca ali ne. Iz tega sledi sklep, da je prvi stik z žrtvijo in zmanjševanje čustvenih težav, ki so nastale z viktimizacijo, obravnavanje primera z veliko mero resnosti in sočutja izrednega pomena za žrtve. Tudi druge raziskave potrjujejo te ugotovitve (Waller 1976, Waller in Okihiro 1978).

Rop in roparski napad

Lejeune in Alex (1973; citirano po Gottfredson 1989) sta izvedla študijo o žrtvah ropov in roparskih napadov. Žrtve takšnih kaznivih dejanj so presenečene in pogosto dejanja nasilnega tatu ne dojemajo. Značilno je, da imajo ljudje o roparjih stereotipe. Naslednja izjava kaže na presenečenost žrtve glede roparja (žrtev je bila hospitalizirana zaradi poškodbe glave (Lejeune, Alex 1973, 271):

"Izgledal je tako čist... Njegova oblačila, lasje, obraz in postava - lep človek. Izgledal je zelo, zelo anglosaksonsko. Kar mi je počel, me je šokiralo, lahko bi me umoril, ubil."

Omenjena avtorja sta ugotovila pri žrtvah ropov in roparskih napadov povečano nezaupanje in večjo občutljivost. Žrtve občutijo tudi mešanico občutkov jeze in sramu, pripisovanja lastne krivde glede neupiranja kriminalcu. Žrtvam avtorja tudi pripisujeta stanje nevrotičnih motenj ali celo psihoz v času viktimizacije. Nepredvidljivost in presenečenje, ki je osnova za takšna dejanja pogosto popolnoma dezorientira žrtve.

Posilstvo

Odzivi žrtev posilstva so bili od vseh žrtev nasilja deležni najdoslednejših raziskav, čeprav bi lahko raziskavam očitali pomanjkljivosti glede reprezentativnosti obravnavanih vzorcev (Gottfredson 1989, 217). Rezultati raziskav so temeljili predvsem na kliničnih intervjujih z žrtvami posilstev. Symonds (1976) predstavlja tipični odziv žrtve, ki se kaže v šokiranosti in dezorientaciji, čemur sledi stanje paničnega strahu. Vedenje, ki se kaže v času izvršitve posilstva, se kaže v travmatičnem infantilizmu, ki lahko na prvi pogled izgleda kot sodelovanje, čeprav ima izvor v "globokem prvotnem terorju" (op. prev.). Vedenje žrtve se kaže na tak način, ker vsebuje temeljno težnjo po preživetju oz. izogibanju še hujšim posledicam. Kljub nedolžnosti žrtve, se pri posiljenih pojavijo pogosto občutki krivde in sramu, k čemur lahko močno prispevajo člani družine, kazensko pravosodje, družba idr.

Burgess in Holstrom (1974, 1979) sta ugotavljala akutne kratkotrajne odzive žrtev posilstva in dolgoročno vedenjsko reorganizacijo. Ugotovila sta prisotnost "sindroma travme posilstva", ki je posledica skrajnega stresa. V tej fazi je za žrtve značilno prikrito čustvovanje ali pa močna jeza, anksioznost, jok, strah, pomilovanje, želja po maščevanju, napetost in samopripisovanje krivde.

Amanat (1984) je na osnovi 54 obravnavanih žrtev posilstva ugotovil, da po začetnem stanju alarma sledi stopnja reorganizacije. Za prvo stopnjo je značilno

kasnejše prekomerno zaznavanje potencialne nevarnosti (86%), obujanje neprijetnih spominov (76%), močno čustvovanje (86%), telesna simptomatika (42%), motnje spanja (68%), motnje mišljenja (72%), slaba koncentracija (72%), strah pred poškodbo in smrtjo (78%) in spremembe v spolnem življenju (78%). Te klinične ugotovitve kažejo na hudo prizadetost žrtev posilstev in težave v kasnejšem družbenem funkcioniranju. K otežitvi reorganizacije vedenja in ponovni vključitvi v normalno življenje pa jim pri tem pogosto nihče ne pomaga, ampak se do njih pogosto ljudje vedenjo kot do vseh drugih stigmatiziranih oseb.

Poseben problem v zvezi s posilstvi je, da žrtve posilstev pričnejo same sebe kriviti za doživeti dogodek - na kar pa pogosto vpliva tudi odnos drugih do žrtve. Možje, prijatelji, ljubimci običajno zelo negativno reagirajo v primeru viktimizacije svoje partnerke in povečane težave pogosto vodijo v ločitve, prekinitve zvez in razbitje družin. Poleg primarnih žrtev lahko govorimo tudi o sekundarnih žrtvah - otrocih, partnerjih, katerih življenje se pogosto tudi spremeni po izkušnji viktimizacije družinskega člana z nasiljem.

Sklepne misli

V prispevku smo nanizali nekatere ugotovitve kriminoloških in viktimoloških raziskav o žrtvah kaznivih dejanj z znaki nasilja. Ugotovitve predstavljenih raziskav lahko služijo za načrtovanje pomoči žrtvam kaznivih dejanj in bolj sočutni obravnavi in upoštevanju človekovih pravic tudi za žrtve kaznivih dejanj, ne samo za storilce kaznivih dejanj. Škoda, predvsem psihološka, je v večini primerov nepredvidljiva in je od žrtve do žrtve različna in ima posledice v socialnih interakcijah žrtev v življenju na sploh. Pomembno izhodišče so potrebe žrtev, ki so odvisne od narave kaznivega dejanja in stopnje viktimizacije. Žrtvam je treba pomagati pri vzpostavljanju prejšnjega stanja tudi z družbenega vidika, saj "disfunkcija" viktimizirane osebe vpliva na bližnje, prijatelje, družinske člane, otroke idr. Poleg pomoči zaradi psihološke oškodovanosti moramo tudi pomisliti na druge oblike pomoči kot so informiranje žrtev in finančna pomoč, predvsem pa bolj strokovno in prizanesljivo obravnavo žrtev.

In nenazadnje, viktimološke raziskave imajo tudi vlogo posredovanja informacij za t.i. naravno preprečevanje kriminalitete (Felson 1994), ki temeljni na (zdravorazumski) analizi tveganja za posameznika⁸, vendar pa bistveno pomaga k zmanjšanju možnosti za srečanje z nezaželenim pojavom/osebo⁹. Poleg tega bi lahko tudi dejali, da je mogoče dejavnike situacijske kriminalne prevencije prenesti na individualno raven, saj so posledice pri kaznivih dejanjih z znaki medosebnega nasilja zelo osebne. Ob tem prizvanja znani slovenski rek: "Po toči zvoniti je prepozno."

⁸ Izogibati se nevarnih mest, javna razsvetljava, na sprehod v skupini prijateljev, čas viktimizacij, idr.

⁹ Beri kaznivim dejanjem/kriminalcem.

LITERATURA

- Adler, F., Mueller, G.O.W., Laufer, W.S. 1991. Criminology, McGraw Hill, New York.
- Davis, R.C., Lurigio, A.J., Skogan, W.G. 1997. Victims of Crime, Sage Publications, London.
- Gottfredson, G., D. 1989. The Experiences of Violent and Serious Victimization, v: Pathways to Criminal Violence, Ur.: Weiner, N.A., Wolfgang, M.E., Sage Publications, London.
- Maguire, M. 1980. The Impact of Burglary Upon Victims, British Journal of Criminology, 20, s. 261-275.
- Masters, R., Roberson, C. 1990. Inside Criminology, Prentice Hall, Engelwood Cliffs.
- Pečar, J. 1984. Induktologija - znanje o vplivanju na kazensko dvojico, Revija za kriminalistiko in kriminologijo, Ljubljana, 4, s. 299-311.
- Schafer, S. 1968. The Victim and His Criminal, Random House, New York.
- Sparks, R.F. 1983. Research on Victims of Crime: Accomplishments, Issues, and New Directions, Rockville.
- Zedner, L. 1994. Victims, v: The Oxford Handbook of Criminology, ur. Maguire, M., Morgan, R., Reiner, R., Clarendon Press, Oxford, s. 1207-1246.